

A moldvai és havasalföldi uralkodók beiktatási szokásai a 16–18. században

Moldva és Havasalföld az Oszmán Birodalom részeként idővel nem kerülhette el, hogy uralkodóik legitimitásukat ne a szultánoktól nyerjék el. Ennek a folyamatnak megvoltak a lépcsőfokai, a ceremonális és a hivatalos formái is.

Havasalföld meghódítása

Havasalföld már a 14. századtól kezdve érzékelte a török veszélyt, éppen ezért már I. Zsigmond magyar királlyal (1387–1437) kereste a szövetséget, hogy egy keresztes hadjáratot szervezve kiűzzék a törököt a Balkánról. I. Mircea (1386–1418) igen aktívan dolgozott a törökellenes ligán, még azután is, hogy a nikápolyi ütközetben (1396) a nyugati erők megsemmisítő és megalázó vereséget szenvedtek a törököktől. Mircea, hogy megvédje országa területi integritását, 1391-ben nagy létszámú sereggel támadt a törökök által megszállt bolgár területekre. A hadjárat kezdetben sikeres volt, mivel a szultán kis-ázsiai hódításokkal volt lekötve,¹ viszont a támadás hírére átkelt a Dardanellákon, és sereggel vonult a havasalföldiek ellen. Mircea a sikereken felbuzdulva folytatta az előrenyomulását, de egy véres csatában vereséget szenvedett. Békekötésre kényszerült, és ígéretet tett, hogy 3 ezer aranyat fog minden évben befizetni a Portának.² Mircea nem adta fel, és már ugyanebben az évben csatlakozott Bizánc és Magyarország szövetségéhez, amely a Balkán felszabadításáért jött létre. A hadjárat kezdetben nagy sikereket hozott, visszahódították Dobrudzsát is,³ de az offenzíva hamar megakadt, és hamarosan újabb kudarcot kellett elkönyvelniük. Ettől kezdve az ország helyzete válságos lett, hiszen 1394-től a szultán alattvalójának számított, bár rendszeres adófizetőnek csak 1455-től.⁴

---

¹ Wilkinson 1820. 16.

² Wilkinson 1820. 17.

³ Matuz, 1990. 37.

⁴ Papp 2011. 45.

A 15. század legelején I. Bajezid szultán egy keletről jövő és hatalmas ellenféllel találta magát szemben: Timur Lenkkel. Ez az ázsiai nomád uralkodó sikerrel szállt szembe az oszmánokkal, sokáig úgy tűnt, hogy az Oszmán Birodalom szét fog esni és el fog tűnni Timur támadása révén.⁵ Mircea ezt a helyzetet kihasználva, hogy megszabaduljon az adófizetés terhetől, ismét támadásba lendült (1402), de 1416-ban a timurida állam veszélyének a megszűnése és az Oszmán Birodalom belső konszolidációja miatt a vajda ismét vereséget szenvedett.⁶

1416-tól egy békésebb időszak következett Havasalföld és az Oszmán Birodalom vonatkozásában. A helyzet 1444-ben változott, amikor II. Vlad (1436–1447) csatlakozott I. Ulászló lengyel és magyar király (1440–1444) hadjáratához, amelynek célja Konstantinápoly felszabadítása volt. A magyar katonák Havasalföldön keresztül támadtak a bolgár területekre, ehhez csatlakozott négyezer havasalföldi a vajda fiának a parancsnoksága alatt.⁷ Mint ismeretes, a hadjárat sikertelen volt, Ulászló is a várnai csatamezőn maradt. A magyarok egy része Vlad országában talált menedéket, de a vajda, félve a szultán haragjától, elfogatta az országában bujkáló magyarokat, és börtönbe vetette őket, sőt szövetségre lépett a törökökkel. Ebben a helyzetben Hunyadi János bosszúhadjáratot vezetett Havasalföld ellen, elűzte Vladot, és helyére a saját emberét, Dant ültette.⁸ Az új vajda csatlakozott Hunyadi János balkáni hadjáratához, viszont a második rigómezei csatában a magyarokkal együtt súlyos vereséget szenvedett. Ezt követően egészen 1460-ig nem történt semmilyen katonai összecsapás, ugyanakkor miután II. Mohamednek sikerült Archipelago szigetét meghódítania, a figyelme egyre északabbra fordult. A hódító szultán terveit megakadályozandó, III. Vlad (1448–1462/1476) megtámadott pár török helyőrséget, de Mohamed hadserege megsemmisítő vereséget mért a vajdáéra, a hírhedt karóba húzónak is menekülnie kellett, még hozzá Magyarországra.⁹ 1462-ben így Havasalföld trónját Mohamed III. (Szép) Radunak (1462–1473) adta. Ettől a ponttól datálható Havasalföld teljes függőségbe kerülése az oszmánoktól.

Moldva a nagyhatalmak árnyékában

A vlah vajdaságok közül Moldva mindig előnyösebb helyzetben volt, mint Havasalföld. Ștefan cel Mare (1457–1504), akit a román történetírás a „Nagy” melléknévvel illet, válságos időkben került országa élére. Nemcsak azért, mert 1453-ban az Oszmán Birodalom Konstantinápoly elfoglalásával Bizánc megmaradt részeit is annektálta,

⁵ Matuz 1990. 39–42.

⁶ Matuz 1990. 43.

⁷ Wilkinson 1820. 17.

⁸ Wilkinson 1820. 18.

⁹ Wilkinson 1820. 19.

és így protektor nélkül maradtak az ortodoxok (ennek ellenére nemcsak a bizánci hagyományokat örökölte tovább Moldva és Havasalföld, de kötődésük éppúgy szilárd maradt Konstantinápolyhoz),¹⁰ hanem azért is, mert ekkor Moldvát egyszerre több irányból fenyegették. Egyrészt az Oszmán Birodalom és a Lengyel Királyság között megújuló, a Moldva feletti befolyásért vívott háborúskodás veszélyeztette hatalmát, másrészt Hunyadi Mátyás Magyarországa szintén igényt formált a Moldva feletti hűbérurasságra. A kulturális pozitívumok mellett (pl. templomok és kolostorok építése) hadügyi reformot is végrehajtott. Addig ugyanis elég kis létszámú és fegyelmezetlen hadserege volt Moldvának, mivel annak csak a bojárok lehettek a tagjai, akik Európa más nemeseihez hasonlóan az adómentességüket katonai szolgálatért kapták. Ettől kezdve Stefan szabadparaszti egységekkel töltötte fel Moldva katonai állományát, amelynek a létszáma így 45 és 75 ezer között lehetett. Habár a katonák képzettsége és fegyelme ettől nem javult, de számuk radikális növekedése és a vajda katonai tehetsége valamelyest ellensúlyozta ezt. Ezzel együtt diplomáciai kapcsolatokat is keresett. 1471-től egyre inkább közeledett Mátyás magyar királyhoz, eltávolodva IV. Kázmértól, aki különbékét kötött a török szultánnal.¹¹

A törökökkel való nyílt kenyértörésre 1473-ban került sor, amikor Nagy István elűzte Havasalföld trónjáról Radut, a törökpárti vajdát, a helyére Basarab Laiotăcel Bătrânt ültette, valószínűleg azzal az elgondolással, hogy a törökök ellen létrehozson egy tőle függő pufferállamot, vagyis mielőtt a török csapatok Moldva területére lépnének, gondosan felkészülhessen azoknak a fogadására.

A következő évben II. Mohamed szultán felszólította Istvánt, hogy vonuljon ki Havasalföldről és hódoljon neki. Erre válaszul a moldvai vajda szövetséget kötött Havasalföld bojárjaival és jobbágyaival, hogy együttes erővel harcoljanak a törökök ellen, mivel nagyon jól tudta, hogy a szultán büntetőhadakat fog vezényelni Moldva ellen, éppen ezért tekintélyes számú hadsereget kellett szerveznie. Ezenfelül taktikai okokból elpusztította Havasalföld és Moldva az évi termését, a gabonaföldeket és más termőföldeket pedig felgyújtotta (a felperzselt föld taktikája). Ahogy várta, meg is indult a török hadsereg, méghozzá egy jelentős haderő, amit abból tudunk, hogy Mohamed az aktuális nagyvezírt nevezte ki főparancsnoknak. De a törökök rossz taktikai érzéke (télre érték el a kiszemelt területet) és az utánpótlás hiánya megpecsételte a hadjáratot. 1475. január 10-én került sor a döntő csatára Văslau mellett, amely a fővárostól, Iașitól körülbelül 72 kilométerre feküdt, ahol István vajda fényes győzelmet aratott a török seregeken. A moldvai és a havasalföldi csapatok hadműveletei mindenképpen meglephették a török hadvezetést, mivel éppen a perzsákkal vívott harcok kötötték le a szultán figyelmét. A helyzetet csak tetézte, hogy a trapezunti miniállam, Theodori (törökül Menkü) uralkodójává saját fivérét, Alexandrut nevezte ki, amit a Porta a török belügyekbe való beavatkozásnak tartott.¹²

¹⁰ Papp 2002. 67.

¹¹ Papp 2008. 310.

¹² Papp 2008. 312.

Hogy Stefan vajda megerősítse pozícióit, 1476. augusztus 12-én juramentumban fogadott hűséget Mátyás királynak.¹³

Ugyanakkor a győzelmet nem tudta kihasználni, mivel a térség vezető hatalmait más külpolitikai célok vezérelték, nem pedig a török előrenyomulás megfékezése, visszaszorítása. 1476-ban Mohamed szultán újabb hadjáratot vezetett az engedetlen vajda ellen. A török hadak egészen északig nyomultak, még a fővárost is sikerült bevenniük. István nagy szerencséjére azonban két nem várt esemény is történt. Egyrészt Mátyás király átlátta, hogy a török csapatok Moldvában vannak lekötve, éppen ezért hadat vezetett Boszniába, hogy megtorolja Bosznia előző évi megszállását, másrészt pedig a török táborban kitört a pestis.

Ezt követően aztán a moldvai-török határon helyreállt a béke, és hosszú időn keresztül nem történtek fegyveres összecsapások. Ez leginkább azzal volt magyarázható, hogy 1481-ben meghalt Hódító Mohamed, s a trónra lépő fia, II. Bajezid (1481–1512) konfliktusba keveredett testvérevel, Dzsemmel, így egy rövid időre Európa levegővételhez jutott. 1482-re Bajezidnek sikerült végérvényesen száműznie testvérét, és felkészült egy, a lengyelek ellen irányuló moldvai hadjáratra, amelynek célja a lengyel befolyás visszaszorítása volt ebben a vajdaságban. 1484-ben sikerült elfoglalnia Kiliát és Akkermant, a két fontos stratégiai pontot, ezáltal sikerült Moldvát elszakítani a nyílt víztől és a kereskedelmi bevételektől. 1486-ban egy újabb hadjáratban a törökök bevették még Suceavát is, sőt fényes győzelmet arattak Ștefan cel Mare hadai felett.

Ezt követően Moldva belpolitikailag egyre inkább instabillá vált. Uralkodók követték egymást, volt, aki többször is visszatért, olyan is, akit többször is elűztek, és olyan is, akit a lengyelek, másokat a Habsburgok, és másokat a törökök támogattak. Ez az eszkalálódó belpolitikai válság lehetőséget biztosított a Portának, hogy még inkább érvényesítse befolyását Moldva felett. Petru kénytelen volt elfogadni, hogy állandó felügyelet és kontroll alá került, mivel a szultán megparancsolta, hogy a vajda testőrségét a janicsároknak kell biztosítani.¹⁴ Ez pedig azt jelentette, hogy a moldvai uralkodó elvesztette addigi személyes autonómiáját is.

Moldva tehát egyre inkább dezintegrálódott, a bojárcsaládok hatalmi vetélkedéseinek esett áldozatul. Fontos állomás esetünkben az 1538. év, amikor IV. Petru moldvai fejedelem megbüntetésé céljából, illetve azért, hogy a következő évben megtámadhassa Bécsset, Szulejmán hadakat vezetett a vajdaság ellen. Elűzve Petrut a trónjáról, Szulejmán berát formájában új uralkodót nevezett ki a bojárok megkérdezése nélkül. Parancsba adta továbbá Akkerman és Kilia erődök felújztatását, de kikötötte azt is, hogy ez a terület végleg török megszállás alá kerül, nem sokkal később itt szandzsákot is szervezett. Vagyis innentől datálhatjuk Moldva végérvényes török függésbe kerülésének azt a formáját, amely egészen a 18–19. századig jellemezte az oszmán–moldvai viszonyokat.

A végső lépés, a moldvai vajdák „lefokozásának” utolsó mozzanata 1574-ben következett el, amikor (Rettenetes) Ioan fellázadt a Porta ellen, és segítségül hívta

¹³ Papp 2008. 313.

¹⁴ Sugar 1996. 119–120.

lengyel és kozák szövetségeseit, hogy közös erővel szakítsák ki Moldvát az Oszmán Birodalomból. A terv elbukott, és hosszan tartó válságot okozott a lengyel–oszmán kapcsolatokban, egészen 1577-ig nem kötött békét Konstantinápoly és Krakkó. A másik következménye az lett, hogy a moldvai vajdáknak az uralkodásuk minden harmadik évében hűségesküt kellett tenniük,¹⁵ ami nagyon megnehezíti a vajdák uralkodási idejének pontos meghatározását.

Moldva és Havasalföld közigazgatása és tisztségviselői

A két vajdaság közigazgatása és állami berendezkedése szinte egy az egyben megegyezett egymással. A vajda mellett mindkét országban tanács működött, amelyet dívánnak neveztek. Ebben a dívánban az ország nagyjai foglaltak helyet, de a nagy befolyású személyek ellenére is csak tanácsadó szerep jutott a tanácsosoknak, a hoszpodár (=vajda) döntése ellen fellebbezésnek nem volt helye.¹⁶ Ugyanakkor a moldvai és a havasalföldi díván eltért egymástól, méghozzá abban, hogy kik lehettek tanácsosok, és hogy hány tagja lehetett a dívánnak. A hamarabb török függésbe kerülő Havasalföldön az államtanács a fővárosban (amely ekkor Târgoviște volt), az uralkodó mellett működött. A testületnek tizenkét tagja volt, és ezek között is volt egy rangsor. A legfontosabb személyiség a tanácson belül az ország első számú ortodox méltósága, a metropolita volt. A második legfontosabb poszt a világi ranglétrán a vajdát követő Craiova bánja volt. Ez a tisztség nagy múltra tekintett vissza, akkoriban ezt a posztot a Craiovești bojár család töltötte be. Eredetileg tehát Craiova nem egy földrajzi név, hanem egy belföldi dinasztia nevét jelentette, ez a terület hivatalosan olténiai bánságként ismeretes, amely egy „állam az államban” területként létezett, kiterjedt autonómiával, arról nem is beszélve, hogy a térség kereskedelméből meggazdagodott, a Craiovában élő bojárok támogatása nélkül egyik vajda sem tudta hosszabb távon megtartani a pozícióját. Ezt a két méltóságot követte a Felső-Havasalföld bírója, a Vornic de Țării de Sus, majd a „párja”, Alsó-Havasalföld bírója, a Vornic de Țării de Jos. A rangsor ötödik helyén a logofăt állt, aki a kancellári szerepet töltötte be, ezzel együtt ő volt a nagypecsét őrzője. Ezek után következett a harmadik és negyedik vornik, akik minden bizonnyal a két „első” vorniknak a helyettesei voltak. A következő tisztségviselő a logofăt de obiceiri volt, akinek a feladata a gazdasági ügyek intézése volt, igaz csak részben. A vornic de couttec szegény bojárok özvegyeiről gondoskodott, erre egy bizonyos mennyiségű állami pénz állt rendelkezésre. A marelevornic de poliție feladata az volt, hogy a fővárosban összegyűjtse az adót. A következő udvari méltóság a klutzier, aki a törvénykönyvek őrzőjének számított,¹⁷ a klutzier de aria egy katonai parancsnoki rang

¹⁵ Cantemir 1972. 104.

¹⁶ Wilkinson 1820. 49.

¹⁷ Moldvában az udvarmesteri posztot jelentette a klutzier megnevezés.

volt, aki ugyan részt vett a tanács ülésein, de szavazati joggal nem bírt. A díván minden tagjának olyan személyt lehetett csak választani, aki Havasalföldön született.¹⁸

Léteztek olyan tisztségviselők, akik ugyan nem szerepeltek a díván tagjai között, de fontos funkciót töltöttek be az államigazgatásban. Az első posztelnik a vajda baráti köréből került ki, ő felügyelte a különböző udvari ünnepeket, leginkább ceremóniamesterként fordíthatnánk le. A spathar egy háborús pozíciónak számított, vagyis csak háború idején neveztek ki ilyet, a havasalföldi hadak főparancsnokaként funkcionált. A vestiar az állami kincstár felügyelője volt, akinek kötelezően havasalföldi születésűnek kellett lennie. A hetman Havasalföldön a fejedelem halálos ítéleteinek a végrehajtását felügyelte az ítélőszéken, a kivégzések ügyeit intézte. A camarash vagy első kincstárnok, az uralkodó magánkincstárának az őrzője, ezenfelül a zsidók bírása is volt. Ki kell emelni még a porta-bashit, aki a Portával való diplomáciai összekötője volt a vajdának, ez a tisztségviselő tartotta fenn a kapcsolatot a pasákkal.

Moldvában Havasalföldhöz hasonlóan bojároknak nevezték az előkelőket. Cantemir szerint a bojár egy ősi szláv szó lekopott változata, amellyel a régi időktől kezdve különböztették meg az előkelők magukat a néptömegektől.¹⁹ Habár több hasonlóságot mutat a moldvai és a havasalföldi állami berendezkedés, de jelentős különbségeket is fel lehet fedezni. A teljesség igénye nélkül Moldvában is az államtanácsra, a dívánra koncentrálunk. A moldvai dívánnak nyolc tagja van, ezek kivétel nélkül világi tisztségviselők.

A legfontosabb személy a nagy logofăt, „akit helyesen a fejedelemség főkancellárjának mondhatnánk,”²⁰ minden állami vezetőnek „összes többinek fölötte áll tisztségben és méltóságban, s az összes tanácskozásnak az elnöke és az irányítója.”²¹ Ezen a nagyon fontos politikai szerepen túl a nagy logofăt még közvetítő szerepet is játszott az uralkodó és a bojárság között: „Majd, ha az összes bárók nevében kérni szeretnének valamit a fejedelemtől, ő adja elő a többiek kívánságait, míg azok szótlanok maradnak.”²² Emellett a nagy logofăt jelölte ki a birtokok határát, sőt dönthetett az ilyen perek felfüggesztéséről is.²³ A méltóságát a nagyobb bulla fejezte ki, méghozzá aranybulla és egy arannyal körbefuttatott díszes bot, amelyet mindig magánál hordott. Amikor még Moldva nem volt török alattvaló, a logofăt Moncastróban székel, amikor ezt a térséget a törökök a birodalmukhoz csatolták, a cernăuți parasztok tizedében részesült, ebből pótolták a hivatal fenntartására szánt kiesett bevételeket.²⁴

A Vornicul de Țara de Gios, azaz Alsó-Moldva vornika (a vornik magyar megfelelője a helytartóhoz áll közel) tartományaiban minden hatóság élén elnökölt, ítéleteket hozhatott, sőt a bűnösöket halálra ítéelhette a vajda beleegyezése nélkül is: „...a főbenjáró

¹⁸ Wilkinson 1820. 52.

¹⁹ Cantemir 1972. 118.

²⁰ Uo.

²¹ Uo.

²² Uo.

²³ Uo.

²⁴ Uo.

ügyekben tolvajokat, gyilkosokat, szentségtörőket, és más ilyen gonosztevőket, még a fejedelem tudta nélkül is halálra ítéltet.”²⁵ A hatalmi jelvénye a vorniknak szintén egy aranyozott díszes bot volt. Alsó-Moldva vornika Kilia városában székel, de miután a törökök elfoglalták, a hivatal Barladba költözött. A vornik munkáját két kisebb rendű vornik segítette. A Vornicul de Țara de Sus, azaz Felső-Moldva vornika ugyanazokkal a jogokkal és kötelezettségekkel rendelkezett, mint az alsó-moldvai „kollégája”. A hivatal költségeit a dorohoji kerület szántóinak bevételeiből finanszírozták.²⁶

A moldvai hadak főparancsnoka a hetman volt. Irányította a lovasságot, a gyalogságot és a zsoldos katonaságot is, emellett Suceava kormányzó tisztjét is betöltötte.²⁷ Hasonlóan Havasalföldhöz, a nagy posztelnik az udvar egyik legfontosabb elöljárója, és emellett, hogy ceremóniamesterként felügyel az udvari ünnepekre, a kezében összpontosultak a más országokkal folytatott diplomáciai ügyek is, például követutasításokat adott a konstantinápolyi és a kaffai követeknek. A „külsőkapcsolatok” ebben az esetben az Oszmán Birodalomra és az ahhoz tartozó államokkal való kapcsolattartásra terjedhetek ki. Fontos szerepe ellenére nem volt tagja a dívánnak, nem szólalhatott fel az üléseken, csak úgy vehetett részt a tanács ülésein, ha az érintettek – a vajda nyomására – beleegyeztek a jelenlétébe. Hivatalos jelképe egy ezüsttel bevont bot vagy pálca volt, amelyet csak az uralkodó jelenlétében hordhatott.²⁸

A nagy spătar, a főfegyverhordozó a vajda személyes testőrségének a parancsnoka, akinek a jólétét Cernăuți földjei egyik felének a bevételei biztosították. Fontos szerep hárult a nagy fegyverhordozóra a hivatalos állami ünnepeken is. Ilyen alkalmakkor díszes ruhákkal, sisakkal és drágakövekkel ékesítették, őrséget állt a templomnál, egészen addig, amíg a szentmise tartott, testőrsorfallal állt embereivel, az étkezés során pedig ülve tartotta kivont pallosát.²⁹

A nagy paharnic, vagyis a főpohárnokmester nemcsak ceremóniális szerepet töltött be, annak ellenére, hogy a leglátványosabb szerepe mutatkozott meg, ilyenkor ugyanis az ő feladata volt, hogy átadja a borospoharat az uralkodónak. Ugyanakkor a többi pohárnokkal szemben, akiknek a címe csak formális volt, a főpohárnok egyrészt törvényhatóság élén állt, másrészt a vajdai szőlőültetvényekért is felelt. A parancsára művelték megadott időben a szőlőültetvényeket, az ő hatáskörébe tartozott a szüret kihirdetése egész Moldvában, ezen felül a vincellérek is neki engedelmességek.³⁰

A nyolcadik és egyben utolsó tanácsos a vizsternik volt, akit főkincstárnoknak lehet nevezni. Feladata a közvagyon begyűjtése (azaz adószedés), a vajda megbízásából hozzá kellett fordulni azoknak, akik valamilyen kiadásukat állami pénzből kívánták finanszírozni. A bevételekről és a kiadásokról pontos számadásokat vezetett, ebben fontos szerepe volt a kincstári bürokrátáknak, vagyis a kincstári írnokoknak

²⁵ Uo.

²⁶ Uo.

²⁷ Uo.

²⁸ Cantemir 1972. 120.

²⁹ Cantemir 1972. 120–121.

³⁰ Uo.

(románul diaki de visteriének nevezik ezeket a tisztségviselőket). Ezenfelül az udvari tisztségviselők között jelentős szerepet töltött be azáltal, hogy magánál tartotta az uralkodó hálósobájának a kulcsát.³¹ Abból adódóan, hogy a díván tisztségviselői közül az utolsó helyet kapta, a méltóságának a mértéke eltért a többiekétől. Abban az esetben, ha a közvagyon kérdése kerül megtárgyalásra, nemcsak a véleményét mondta el, hanem a díván döntéseit közvetlenül ő hajtotta végre, a jelenlévők sugalmazására.³²

A moldvai és a havasalföldi uralkodók beiktatása

A téma szempontjából fontosnak látszik, hogy külön fejezetben írjunk a moldvai és a havasalföldi vajdák beiktatásának ceremóniájáról. Ebben nagy segítséget nyújt a már említett Dimitrie Cantemir munkája, aki részletesen leírja, miként történt meg a vajda beiktatása. Itt minden bizonnyal hagyatkozhatott a saját a rituáléjára is, hiszen moldvai vajdaként ezen a folyamaton neki is át kellett esnie. Munkájában folyamatosan a moldvai vajdák beiktatásáról ír, ugyanakkor azt valószínűsítjük, hogy a havasalföldi uralkodók bevezetése a hatalomba sem történhetett másképpen a 17. század során, de az is lehet, hogy már a 16. században is hasonló procedúrán kellett átesniük, erre azonban eddig semmiféle bizonyítékot nem találtunk.

Ha megvult az a személy, akit a nagyvezír kiszemelt, egy ünnepélyes kihallgatáson kellett megjelennie a rezidencián. A kijelöltnek várnia kellett egy előszobában egészen addig, amíg a nagyvezír szolgálai fel nem sorakoznak kétoldalt, és a sorfalak között a jelölt a nagyvezírhez lépett, majd megcsókolta a kezét, és ígéretet tett, hogy mindig hűséges lesz az Oszmán Birodalomhoz. Ha ez megtörtént, újra kézcsókot kellett adnia a vezírnek, aki aztán átadta a katfánt. Miután a jelölt bemutatta azt a személyt, aki az uralkodása idején országa állandó követe lesz a Portán, ez utóbbi egy alacsonyabb rangú férfinak kijáró kaftánt vehetett át, és egy kézcsók után a két személy távozhatott.³³ Nagyon fontos itt leszögezni, hogy az Oszmán Birodalom által uralt országoknak nem volt állandó követsége Konstantinápolyban, hanem állandó követeket jelöltek ki, akik akkor látogattak el Konstantinápolyba, ha az uralkodó küldte őket, illetve ha az adót kellett befizetni. A kihallgatás után a nagyvezír kihajája vendégelte meg.

Eközben a vezír imirahorja (istállómestere) felkészített egy lovat, amelyet igen gazdagon fel is díszítettek, hogy az uralkodójelölt ezen vonuljon el. A menet valóban nagy látványosság lehetett, hiszen közel félszáz ember várta, hogy megjelenjen a jelölt,³⁴ akit a kihaja füstölővel bocsátott útjára, míg a jelölt a kihajának is kézcsókot adott. Ezt követően indult meg a menet az Aranyos vagy Kertkapu felé, a Fener irányába.

³¹ Uo.

³² Uo.

³³ Cantemir 1972. 87.

³⁴ Cantemir 1972. 88.

Első helyen a csauszok és azok vezetője haladtak. A csauszok közül annyit kellett a vajdajelölt számára biztosítani, amennyit kért, itt nem volt megszabva felső határ. Aztán következtek a nagyvezír szolgálattelvői, majd az uralkodónak szánt személy, aki előtt két, saját országából származó harcos haladt, míg másik két katona a lábát fogta, miközben a lóval vonult. Ezután a jövőbeni portai állandó követ, majd az országból ideérkezett előkelők és a Konstantinápolyban nagy számban jelenlevő görög kereskedők következtek. Ugyanakkor a török katonaságnak is meg kellett adni a kijáró tiszteletet a jövőbeni uralkodó felé, hiszen ha előttük haladt el a menet, mindenkinek fel kellett állni, és a mellükön összefont karral üdvözölni a jelöltet. Ugyanakkor ez a keresztény lakosoknak is kötelező tiszteletgési forma volt.³⁵

Amikor áthaladtak az Aranyos (vagy Kert-) Kapun, amely az utolsó kapu volt a szultáni palota felé, a Fener³⁶ irányába haladtak tovább. A cél a Szent György templom volt,³⁷ ahol a vajda címre pályázónak részt kellett vennie egy ortodox beiktatási szertartáson. A templomba már egyedül ment be, míg a kísérete a kapun kívül várakozott. A templom udvarán aztán a világi papság képviselői, akik éppen jelen voltak, üdvözölték az aspiránst, majd közösen léptek be a templomba, ahol a „Toexioszesztim” című liturgikus dicsőítő éneket kántálta a kórus a pátriárka vezetésével. Ez a liturgikus ének véleményünk szerint különösen fontosnak bizonyult, mivel nemcsak a papszenteléskor hallható ének volt, hanem a bizánci császárok beiktatásakor is mindig felcsendült. Tehát egy ősi hagyomány, amely a mindenkori bizánci császárt illette, fennmaradt, és a kora újkor során olyan uralkodók beiktatásakor használták, akik szervesen kötődtek a keleti keresztény kultúrkörhöz.

Ezt követően a jelölt az oltárhoz lépett, ahol keresztet kellett vetnie keleti módon, majd az ikonokat kellett megcsókolnia, mindezek után fel kellett ülnie az erre célra kialakított trónusra, ahová lépcsők vezettek. Miközben a lépcsőkön haladt, a protopresbiter³⁸ az Ekteneiát olvasta fel. Ezt követően a szentélybe lépett a vajdaságra

³⁵ Cantemir 1978. 89.

³⁶ Fener vagy Phanar: Konstantinápoly azon városrésze, ahol a görög kereskedő- és politikai elit élt. A ma városi kerületként funkcionáló Fenerben igen sok olyan fából épült palota, templom és zsinagóga maradt fenn, amely a Bizánci vagy az Oszmán Birodalom idején épült. 1453 után a kerület egy kisebb részét a Konstantinápolyi Patriarchátus kapta meg, ahol teljes önállósággal bírt. Az Oszmán Birodalom időszakában Fener görögjei, akiket fanariótáknak neveztek, egyre nagyobb befolyást szereztek maguknak gazdasági erejüknek köszönhetően. Részt vettek az oszmán hivatalok vezetésében, kieszköztették a szultántól, hogy vilajetek élére nevezzék ki fanariótát. Legnagyobb eredményük mégis az volt, hogy, hogy 1711 és 1821 Moldva és Havasalföld vajdái székébe a szultán minden kinevezéskor fanariótát bízott meg az országok irányításával.

³⁷ Arra a kérdésre, hogy a 16. század második felében, 1574 után, hol került sor erre a szertartásra, még nem találtunk kielégítő választ, ugyanis a Szent György templom csak 1602-ben, II. Máté konstantinápolyi pátriárka (1596–1603) döntése nyomán vált a patriarchátus központi templomává. Addig a pátriárkák a Szent Demeter Xyloportasz templomban székelték. Nem kizárt, hogy 1574 és 1596 között az utóbbiban történt meg a vajdajelöltek felszentelése. https://en.wikipedia.org/wiki/St._George%27s_Cathedral,_Istanbul (letöltési ideje: 2018-07-26)

³⁸ Az ortodox egyházban a második hierarchikus szinten álló, azaz presbyter/pappá (nem püspökké) szentelt személyek címe. Az ortodox egyház – a felszentelés függvényében – hármas osztatú. Ezek a:

kiszemelt férfi a pátriárkával és a négy vagy annál több metropolitával, ahol ráadták az omoforiónt,³⁹ elmondta a koronázási imát, amely korábban a bizánci császárok imájának felelt meg, majd bekenték szentelt olajjal. Ezt követően a kiszemelt visszaült a trónusra, majd a pátriárka mondott beszédet, amikor befejezte, a vajdajelölt a pátriárkával a templom közepére ment, ahol keresztet vetett, és kézcsókkal elköszönt a pátriárkától.⁴⁰

Miután befejeződött ez a hosszadalmas és igen bonyolult szertartás, a vajdajelölt visszatért a kíséretéhez, a körülette lévők pedig visszakísérték egészen a szálláshelyéig. A lakhelyén aztán meg kellett vendégelnie a török előjárókat, majd szokás szerint kisebb értékű ajándékokkal kellett megajándékoznia a vendégeket, hogy az ügyét segítsék. Másnap a folyamat a jókívánságok tolmácsolásával folytatódott. Megjelentek a pravoszláv egyház képviselői, élükön a konstantinápolyi pátriárkával, a görög kereskedők és a keresztény államok diplomatái, akik állandó követként Konstantinápolyban éltek. Ez azért volt igen fontos, mivel sok esetben egy-egy vajda kinevezésében fontos szerepet játszottak a keresztény hatalmak követei is, így a császári követek, Franciaország, a Lengyel–Litván Nemesi Köztársaság diplomatái, vagy éppen a velencei bailók, esetleg azoknak a megbízottai.

A következő napok sorsdöntőek lehettek egy-egy jelölt életében, hiszen valamilyen módon össze kellett szednie annak a pénzmennyiségnek a felét, amelyet a vajdai címért kellett lefizetnie a Portára. Ez, ha úgy tetszik, egyfajta biztosíték volt mindkét irányba. Egyrészt a Porta megnyugodott, hogy sikerült egy olyan embert találni az ország élére, aki lekötötte a szultán irányába, és állandó nyomás alatt lehet tartani az adósság felemlegetésével. A jelölt részéről, aki az összeget önerőből képtelen volt előteremteni, ezáltal megnyugodhatott, hogy megkezdődhet a beiktatás következő fokozata, másrészt, hogy a Fényes Portán vannak olyan befolyásos támogatói, akik jó irányba képesek egyengetni a karrierjét.

Egy olyan személy, aki a vajdai címre pályázott, ezt az igen magas összeget több forrásból gyűjthette össze, de egyik sem volt veszélytelen. Az egyik a konstantinápolyi keresztény elit támogatásának az elnyerése volt. A görög kereskedőkből felépülő „másodlagos hatalmi elit”⁴¹ ugyan nem szólhatott bele közvetlenül az oszmán döntéshozatalba ekkor még, de volt rálátása a belső folyamatokra, és képes is volt azt módosítani. Erre jó példa Vitéz Mihály esete, akinek a kinevezésekor a Kantakunézoszok gyűjtötték össze a szükséges „kinevezési letétet”.

A másik lehetőség, amikor egy korábban már vajdaként uralkodót vagy annak valamelyik leszármazottját reaktiválja az oszmán politika, általában a nagyvezír, aki így

püspökké szentelt személyek (vládika/püspök, érsek/metropolita, exarcha, patriarcha), a presbyter vagy pap. Fontos kiemelni, hogy ez egyházanként változik, és még nem sikerült fényt derítenünk rá, hogy a román ortodox egyházon belül melyik fokozat áll magasabban. A világi/nős papoknál a presbiteri/papi rendnek három fokozata ismert: protoierej, ikonon, protopresbiter. A szerzeteseknél/nőtlen papoknál: archimandrita, protoszingell, igumen és hieromonach, ami az előbbiekkal ellentétben hierarchikus fokozatot jelent. Az egyházi hierarchia harmadik szintje: diakónus.

³⁹ Az omoforiónt keresztikkel vagy szentképekkel díszített széles szalag.

⁴⁰ Cantemir 1972. 90–91.

⁴¹ Păun 2012. 65.

a lekötelezettje lesz. Ebben az esetben folyamatosan meg kell ajándékoznia a „főpasát”, emellett követnie kell a nagyvezír által elvárt politikai irányvonalat. Ez történt 1568-ban, amikor az addigi havasalföldi vajdát Szokollu Mehmed nagyvezír megfosztotta a hatalmától, és helyette egy, a szíriai Aleppóban raboskodó bojárt, Alexandrut szemelt ki utódjának, „akit korábban kisémmiztek”.⁴² Ez a Portának teljesen megfelelt, hiszen egy olyan személy, aki teljesen kiszolgáltatott, nem fog ellenállást szítani. Ugyanakkor Albert von Wyss császári diplomata Konstantinápolyból küldött levelében megjegyzi, hogy mivel „...szűkölködő és szegény [ti. Alexandru – B. P.], az alattvalói felé kétségkívül zsarnoki hatalmat fog gyakorolni, mivel folyamatosan meg kell ajándékoznia az első pasát, akinek a jóindulatából a tartományt bírja”.⁴³

A harmadik lehetőség az volt, hogy olyan erőforrásokat találjon a jelölt, amelyik képes kifizetni helyette a „kinevezési letétet” hitel formájában, amelyet aztán kamatra kellett az uralkodónak visszafizetnie a hitelezőknek. Erre nagyon jó példa Zsarnok Áron (románul: Aron Tiranul) hatalomra jutása. 1591-ben úgy lett a moldvai bojárból uralkodó, hogy egy, a Fényes Portán nagy befolyással rendelkező orvos és nagykövet, Solomon Ben Nathan Ashkenazi,⁴⁴ több moldvai zsidó segítségével megelőlegezte számára az egymillió aranyat, legalábbis több helyen ez olvasható,⁴⁵ amit erős fenntartásokkal kell kezelni, hiszen az egy hatalmas összeg. Ha összevetjük az erdélyi éves adóval, amely tízezer arany volt, akkor azt az erdélyiek száz év alatt fizették ki. Sokkal inkább valószínűsíthető, hogy egymillió akcséről lehetett szó, amely hozzávetőleg húszezer magyar forintra tehető. Ugyanakkor amint beiktatták a vajdai hivatalba Aront, Solomon követelni kezdte a hiteltörlesztést. Ezért Aron, hogy enyhítse a moldvai zsidók irányából jövő nyomásgyakorlást, nagymértékben emelte a közterheket, ami a társadalomban dühödt ellenállást váltott ki. A lázadás elkerülése végett a korábbi hitelezői ellen fordult, és tizenkilenc zsidót végeztetett ki bírósági ítélet nélkül, ami óriási feszültséget keltett az országban és a régióban.⁴⁶ Végül az Oszmán Birodalom előljárói igen hamar megoldották a problémát: a benderi térségből török csapatok törtek be Moldvába, Aront pedig leváltották.

Visszatérve a beiktatási ceremóniához, tehát amikor a jelölt kifizette a megfelelő összeg felét, megkaphatta a beiktatási jelvényeket a miralem agától. A jelölt emberei a miralem aga elé mentek, ahol találkoztak a jelvények őrével, és zenekari kísérettel vonultak a szálláshelyre, ahol az aspiráns személyesen a miralem agától vette át a jelvények egy részét, a két lófarkat (tug) a szandzsákot (zászlót), amelyet átvéve megcsókolt, és átadott a zászlótartójának. Miután mindent megkapott, fizetett a miralem agának, majd meg is ajándékozta, általában cobolyprémmel. A kiszemelt tiszteletére pedig a délutáni ima

⁴² „que primero haviasido, y desposeydo” Ciorănescu 1940. 50.

⁴³ „Is cum site genus atque inops, absque dubio magnam insubditos exercebit tyrannidem ut habeat quod continne largiatur supremo Passa cujus beneficio provinciam obtinuit...” Hurmuzaki 1891. 584–85.

⁴⁴ <http://www.jewishencyclopedia.com/articles/1993-ashkenazi-solomon-ben-nathan> (letöltési ideje: 2016-05-21)

⁴⁵ https://en.wikipedia.org/wiki/Aaron_the_Tyrant (letöltési ideje: 2016-05-21)

⁴⁶ <http://www.jewishencyclopedia.com/articles/12939-rumania#anchor2> (letöltési ideje: 2016-05-21)

(ikindinamazi) után egy török katonai zenekar ott-tartózkodása idején minden nap játszott.⁴⁷ A vajda státusát az Oszmán Birodalmon belül mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a pasák és az erdélyi fejedelem három lófarkat kapott, a moldvai és a havasalföldi uralkodó csak egyet. Cserébe nekik kijárt a katonazenekar játéka, a pasáknak nem.

Amikor ezek a folyamatok lezajlottak, engedélyt kellett kérni, hogy eltávozhasson az országába, amelyet számára a szultán kijelölt. Ugyanakkor az engedélyt a távozásra csak a szultán adhatta meg, de ezt az engedélyt minél hamarabb kérnie kellett. Az eltávozás előtti kedden vagy vasárnapon, amikor a díván a nyilvános kihallgatásait tartotta, akkor kellett a vajdai pozícióra pályázónak a szultán elé járulni. Az Oszmán Birodalom mindig adott szertartásainak a külsőségére, ebben az esetben sem volt ez másképpen. Ekkor kapja meg a muszur agától a kukkát,⁴⁸ amelyet fel is tesznek neki. Ezzel kívánják kifejezésre juttatni, hogy a vajda helye a janicsárok testületében van, hiszen a kukka a janicsárok egyik fontos attribútuma. Emellett díszkaftánt kapott, míg huszonhét másik kaftánt a bojárok kaptak. Felmerül a kérdés, hogy azok kaphatták-e, akik az ország dívánjában foglaltak helyet, vagy azok, akik ott voltak, esetleg a vajdákra bízta, kiknek adnak. A kaftán fontos és átvitt jelentéstartalommal bírt, hiszen a beöltöztetés az alávetettség jele volt. Az is igen beszédes, hogy a folyamat során a szultán nem szólította meg a jelölteket, csak a nagyvezírnek mondja, hogy mit tegyen meg, hogyan esküdjön hűséget, mi legyen az eskü szövege.⁴⁹ A közvetítő személye mindenképpen azt feltételezi, hogy a Porta így is jelezni kívánta, hogy hol van és hol lesz a jövőbeni vajda helye: az oszmán alattvalók között.

Miután ez megtörtént, megkapta a felszerszámozott lovat a szultáni istállóból, amelynek a balján kard, jobb oldalán a buzogány található. Ismét ellátogatott a Szent György templomba, hogy a pátriárka és a többi világi vezető ismét elvégezhesse a korábban ismertetett beiktató szertartást. Miért lehetett szükség az újbóli beiktatásra? Ez talán azzal magyarázható, hogy addig nem tette le a hűséget a szultánra, és addig a pontig váratott magára az oszmán megerősítés. Amikor a szultáni audienciát is sikeresen letudta a jelölt, már biztos volt, hogy megkapja az ország irányítását. Eközben a szultáni kancellárián hozzáláttak a kinevező okirat, a berát-ihümayun kiállításához, amely a reisül-küttab vagy reiseffendi, vagyis a birodalmi kancellár hivatalának a feladata volt. Másnap a reisül-küttab elküldte az iratot, és megparancsolta a most már uralkodónak tekinthető személynek, hogy hagyja el az oszmán fővárost, erre egy hét állt a rendelkezésére, amelyet be kellett tartani.

A távozás előtti nap a vajda engedélyt kért, hogy elbúcsúzhasson a nagyvezírtől és a kihajától, majd felkészült a távozásra az iszkiemne ágával, aki ezután a fővárosban bevezette őt a hatalmába (ez volt a beiktatás utolsó állomása). Az utolsó nap éjjelén még titokban meglátogatta azokat a személyeket, akik Konstantinápolyban egyengették az útját.

⁴⁷ Cantemir 1972. 93.

⁴⁸ A janicsáraga helyettese, azért ő kapta ezt a feladatot, mert a nagyvezír személyes biztonságára kirendelt őrséget vezet, vagyis a vajda a nagyvezírhez tartozik.

⁴⁹ Cantemir 1972. 94–95.

A Konstantinápolyból való kivonulás is megtervezett rend szerint történt meg. Első helyen a zászlótartó vonult a szandzsákkal, amelyet a miralem agától kapott a vajda. Mögöttük következtek a moldvai lovasok, ha voltak, aztán egy keresztény zenekar, majd a moldvai bojárok és a vajda követei, akiket jobbról és balról csauszok követtek, aztán a felékesített lovak jöttek, akiket egyik oldalról hat császári és két moldvai gyalogos katona kísért. Ekkor következett a kijelölt uralkodó, akitől kissé lemaradva baloldalt az iskiemne aga, jobboldalt pedig a szandzságagi⁵⁰ haladt. Mögöttük a vajda szolgái, majd a szandzságagi alattvalói következtek, akik három vörös lobogót hordoztak, ezek közül az egyiken, méghozzá a középsőn, a török félhold volt.⁵¹ Ebben a felállásban lassú léptekkel hagyták el Konstantinápolyt. A folyamat ugyanakkor itt nem ért véget, hanem folytatódott az uralkodó országában.

Eddig még nem találtunk havasalföldi beiktatási szertartást, ezért most Cantemir nyomán haladva azt vizsgáljuk meg, hogy melyek voltak azok az utolsó mozzanatok, amelyek segítségével végül valaki moldvai vajdává vált, feltételezve, hogy a havasalföldi uralkodónak is hasonlóképpen fejeződött be a bevezetése a hatalomba.

A menet, amint elhagyta a fővárost, átlépve a moldvai határt, először Galați városában pihent meg, ahol már moldvai bojárok és előjárók várták az új uralkodót, onnan pedig a moldvai fővárosba, Iași-ba vonultak, a Szent Miklós templomba, ahol a metropolita és a helyi papság üdvözölte az új vajdát, és jókívánságait fejezte ki irányába.⁵² Ezt követően a város vajda palotája felé vették az útjukat. Itt meg kellett jelenni a bojároknak, a katonai parancsnokoknak, és általában eljöttek a legtehetősebb városi kereskedők is. Majd az iskiemne aga átadta a szultáni parancsot, a hükm-ihümayunt, amelyben megüzente az alattvalóinak, hogy fogadják el uruknak az általa kijelölt személyt, de a vajdától is elvárja, hogy ne háborgassa az alattvalóit. Ezután az aga egy újabb kaftánt adott rá, majd besegítette a trónusba.⁵³ Mind a beöltöztetés, mind pedig a beültetés egyértelműen jelezte, hogy a vajda a szultán alattvalója volt, tőle kapta a hatalmát, és bármikor el is vehette tőle.

Összegzés

Összegezve tehát az Oszmán Birodalom kapcsolatát Moldvával és Havasalfölddel elmondhatjuk, hogy ez egy nagyon is alávetett kapcsolat volt, még az uralkodó is teljes egészében a Porta kegyétől függött. Az oszmán „politikacsinálók” szemszögéből mindez rendkívül kényelmes pozíciónak minősült, hiszen teljes egészében ellenőrzésük alatt tudták tartani ezt a két országot, és mivel azok uralkodói is teljes mértékben a

⁵⁰ A zászló őrzőjének címe az Oszmán Birodalomban.

⁵¹ Cantemir 1972. 99.

⁵² Cantemir 1972. 100.

⁵³ Cantemir 1972. 101.

szultántól függtek, hűségesek voltak, hiszen állandóan ajándékokkal kellett meglepniük a feljebbvalóikat. Emellett tartoztak a „kinevezési letét” másik részével, így bármelyik pillanatban elmozdíthatták őket, és ilyenkor egyik nagyhatalmú szomszéd sem sietett a vajdák megsegítésére.

Másrészt viszont éppen ez az egzisztenciális kiszolgáltatottság okozta a két ország belpolitikai instabilitását. Ugyanis a helyi bojárelit, főleg ha olyan személyt neveztek ki az oszmánok, aki a kinevezését megelőzően a birodalom valamelyik tartományában élt, árgus szemekkel figyelte a vajda minden lépését, hiszen nem láttak mást benne, mint egy helytartót, aki mindenben kiszolgálja az oszmán politikai elit akaratát. A másik probléma pedig a nincstelenségükből fakadt. Mivel nem volt elég pénzük a vajda cím megvásárlására, kölcsönt kellett szerezniük, amelyet rövid időn belül törleszteniük kellett. Ha pedig valamelyik fontos politikusnak köszönhették a kinevezésüket, akkor azt a személyt folyton meg kellett ajándékozniuk, különben elvesztették a támogatását. Egy-egy vajda számára komoly gondot okozhatott, amennyiben a pártfogójuk kegyvesztetté vált a Portán, ilyenkor ugyanis megtörténhetett, hogy politikai irányváltás következett, amelybe a vajda már nem fért bele. Persze megesett az is, hogy a korábbi pártfogó saját jól felfogott érdekében „ejtette” az addigi támogatottját. Ilyen körülmények között egy-egy vajdának nagyon nehéz volt hosszabb távon terveznie, és sokkal nehezebb volt „belesimulnia” az oszmán belpolitikába, jóval nehezebb, mint az erdélyi fejedelemnek.

HIVATKOZOTT SZAKIRODALOM

Cantemir Dimitre 1972: Moldva leírása. Budapest.

Ciorănescu Alexandru 1940: Documenteprivitoare la istoriaromânilor. Culese din Arhivele din Simancas. București.

Hurmuzaki, Eudoxiu de 1891: Documente privitoare la Istoria Românilor. Volumul II. Partea I. București.

Matuz József 1990: Az Oszmán Birodalom története. Budapest.

Papp Sándor 2002: Keresztény vazallusok az Oszmán Birodalom észak-nyugati határainál (diplomataikai vizsgálat a román vajdák szultáni 'ahdnâméi körül). Aetas 17. 67–96.

Papp Sándor 2008: Ștefan cel Mare, Mátyás király és az Oszmán Birodalom. Hadtörténelmi Közlemények. 121. 303–325.

Papp Sándor 2011: Muszlim és keresztény közösségek, egyházak és államok autonóm rendszerei az Oszmán Birodalomban. Keletkutatás (2011. tavasz) 25–72.

- Păun, Radu G. 2012: Belső ellenségek: Hatalmi kapcsolathálók és oszmánellenes katonai lázadások a 16–17. századi Havasalföldön és Moldvában. *Korall*. 13. 62–89.
- Sugar, Peter F. 1996: *Southeastern Europe under Ottoman Rule, 1354–1804*. Seattle.
- Wilkinson, William 1820: *An Account of Principalities of Wallachia and Moldavia with Various Political Observations Relating to Them*. London.